

Länsstyrelserna

Blekinge, Gotlands, Hallands, Jönköpings, Kalmar, Kronobergs, Skåne, Värmlands, Västra Götalands, Örebro, Östergötlands län

Kulturmiljö och vattenförvaltning i södra Sverige

2010 - 2016

Elva länsstyrelser i samverkan

A photograph of a river in a forest. In the foreground, there is a wooden flume structure made of several parallel logs, through which water is flowing. The river continues upstream, surrounded by dense green forest. A large fallen log lies across the river in the middle ground. The water appears to be flowing over a rocky or uneven bed, creating some white foam. The overall scene is a natural, wooded environment.

Vid inventeringarna i Värmland har många olika typer av flottningsanläggningar registrerats. Lämningarna visar hur olika vattendrag anpassats för att möjliggöra flottningen av timmer. I några fall, som här i Gröckesälven i Hagfors kommun, har stora delar av vattendragen utformats som en flottningsränna där strandkanterna klätts med enkelkistor eller dubbelkistor medan själva vattendraget försetts med stötbottnar. Foto: Björn Wallbom.

Kulturmiljö och vattenförvaltning i södra Sverige 2010-2016. Elva länsstyrelser i samverkan.

Länsstyrelsen Kalmar län: Meddelande 2017:07, ISSN: 0348-8748.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län: Rapport 2017:38, ISSN: 1403-168X.

Rapportansvariga: Coco Dederling, Länsstyrelsen Kalmar län, Ann-Katrin Larsson, Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Layout: Coco Dederling.

Omslagsbild: Krankelösa kvarn och kraftstation, Ljungbyån, Kalmar län. Foto: Coco Dederling.

Utgivare: Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Samhällsavdelningen, Kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Kalmar län, Avdelningen för Tillväxt och miljö, Kulturmiljöenheten.

Tryck: DanagårdLiTHO. Rapporten finns även digitalt tillgänglig som pdf på länsstyrelsernas hemsidor.

Projekten har finansierats av Riksantikvarieämbetet anslag 7:2 Bidrag till kulturmiljövård, Havs- och vattenmyndigheten anslag 1:12 Åtgärder för havs- och vattenmiljö, Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt och Vattenmyndigheten i Västerhavets vattendistrikt samt de elva medverkande länsstyrelserna.

Krock och kompromiss

Bakgrund till projekten

Sjöar och vattendrag har haft en stor och mångsidig betydelse för människor och samhällsutveckling, från stenåldern fram till idag. Därför finns ofta höga kulturhistoriska värden vid vattendragen.

Samtidigt har människans historiska nyttjande av vattnet gett upphov till flera problem för miljön, naturen och vattenkvaliteten. Dessa problem behöver åtgärdas. EU:s vattendirektiv anger att alla vatten ska ha en god ekologisk och kemisk status.

I princip alla åtgärder för att förbättra ekologiska och biologiska förhållanden i och vid sjöar och vattendrag berör kulturmiljövärden, och oftast i negativ bemärkelse. Det handlar om borttagande av vandringshinder, dammar, som ofta enskilt eller som del i en kulturmiljö har kulturhistoriska värden. Ett annat exempel är återställning av fysiskt påverkade vattendrag där rensningar och andra kulturspår kan ha kulturhistoriska värden kopplade till flottning, kraftutvinning eller markavvattning och därför bör sparas. Brukandet av vattenkraft kan vara negativt ur ett vattenvårdande perspektiv men bidrar samtidigt till att många kulturmiljöer används och därför bevaras. Gamla industrier kan läcka farliga ämnen till vattnet, samtidigt som de kan vara kulturhistoriskt intressanta.

För att hantera intresse- och målkonflikter är det grundläggande att det finns kunskapsunderlag för de olika intressen som berörs. Länsstyrelserna har under många år arbetat med att ta fram kunskapsunderlag för vatten- och naturvårdande åtgärder, till exempel biotopkarteringar, inventeringar av vandringshinder för fisk och statusklassningar av vattendragen med avseende på ekologisk och kemisk status.

Ytterst få motsvarande kunskapsunderlag för kulturmiljöerna vid vattendragen har tagits fram. Det leder till att det uppstår osäkerhet om vilka intressen som ska prioriteras, vilka hänsyn som behöver tas till kulturmiljön och onödigt tillämpning av försiktighetsprincipen. Ett annat problem för vatten- och biotopvården är att åtgärder blir dyrare än nödvändigt och att genomförandet tar längre tid.

Genom att ta fram kunskapsunderlag även för kulturmiljön blir det möjligt att hitta kompromisser och göra avvägningar mellan olika intressen i samband med åtgärder i vattendragen. En annan viktig förutsättning är att länsstyrelserna har ett tvärsektorielt syn- och arbetssätt. Kulturmiljö och vattenförvaltningsprojekten i södra Sverige har handlat om detta.

Vattendirektivets mål är att alla vatten ska uppnå god status till år 2015, eller senast till år 2027.

Miljömålet Levande sjöar och vattendrag innebär att "Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas."

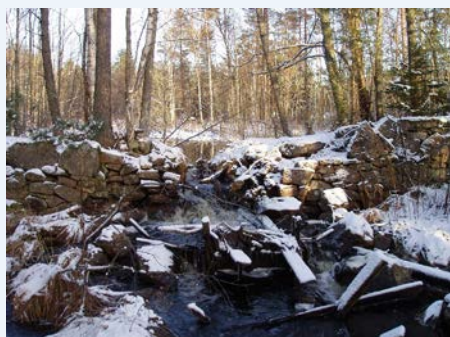
De statliga målen för kulturmiljön innebär bland annat att det statliga arbetet ska främja

- ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas, och
- en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas tillvara i samhällsutvecklingen.

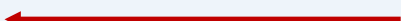
Enligt Kulturmiljölagen är det "en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas."

Exempel på avvägningar mellan natur- och kulturmiljövärden vid åtgärder vid vattendrag

Hur kan man kompromissa när värden krockar? Vad kan hänsyn till kulturmiljövärden i samband med vatten- och naturvårdsåtgärder innebära i praktiken?

Dammvall, före detta kvarnplats, och vandringshinder. Så få stenar som möjligt togs bort i dammvallens mitt för att skapa fri vandringsväg för fisken. Större delen av dammvallen bevarades, skillnaden mellan före (bilden till vänster) och efter (bilden till höger) är liten. Kommunen, som i detta fall var verksamhetsutövare, erbjöd sig även att ta bort träd på dammvallen för att tydliggöra den kvarvarande lämningen. Foto: Lennart Johansson.

Flottningslämningar i Sällevadsån. I samband med biologisk återställning sparades de sträckor som både var rensade och hade bevarade träkonstruktioner det vill säga ingen biologisk återställning genomfördes just här. I andra delar av vattendraget togs kulturmiljöhänsyn genom att stenmaterial som skulle tillföras åbotten inte togs från de stensatta kanterna utan från omgivande sten- och blockrika marker. På så vis bevarades delar av flottningslämningarna samtidigt som förutsättningarna för den biologiska mångfalden förbättrades.

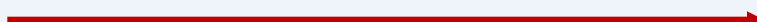

Anläggande av omlöp (fiskväg eller faunapassage) innebär ett helt nytt inslag i kulturmiljön. I mycket värdefulla kulturmiljöer kan omlöp behöva anpassas genom att dras på ett speciellt sätt eller med särskilda val av stenmaterial, för att smälta in i den övriga miljön. Fisktrappan vid Melltorp harmonierar väl med den innehållsrika miljön kring kvarnen.

Foto: Per Connellid.

Fornlämningssmiljö med flera industri- och bebyggelselämningar, som dessutom är skyltad och belägen vid vandringsled. Här är det direkt olämpligt med fler beskuggande träd och buskar vid vattendraget. Miljön behöver hållas så öppen som möjligt för att besökarna ska kunna se och uppleva lämningarna och för att de ska bevaras bättre.

Ovanstående exempel är hämtade ur informationsmaterial framtaget inom projektet Vårda vattendragens kulturarv, www.vardavattendragen.se där nio länsstyrelser i södra Sverige samverkade.

Korta fakta om projekten

Fem frågor får svar

1. Vilka har varit med?

Projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt* (SÖVD); Länsstyrelserna i Jönköping, Östergötland, Kronoberg, Kalmar, Blekinge, Skåne och Gotlands län, samt Vattenmyndigheten för Södra Östersjöns vattendistrikt.

Projektet *Vattenförvaltning och kulturmiljö, VaKul*, i Västerhavets vattendistrikt (VHVD): Länsstyrelserna i Värmland, Örebro, Jönköping, Västra Götaland och Hallands län, samt Vattenmyndigheten i Västerhavets vattendistrikt.

Länsstyrelsen i Jönköpings län har varit med i båda projekten.

2. Vad var syfte och mål?

Det övergripande syftet med projekten var att effektivisera och kvalitetssäkra åtgärdsarbetet i och vid vatten ur ett kulturmiljö- och vattenförvaltningsperspektiv. Med bättre planeringsunderlag kan

- ”rätt” prioriteringar av fortsatt åtgärdsarbete och kunskapsuppbyggnad göras,
- onödigt tillämpning av försiktighetsprincipen undvikas och avvägningar mellan intressen görs snabbare och på säkrare grund,
- möjligheten att uppfylla statliga mål för både kulturmiljön och vattenkvaliteten ökas,
- handläggningen på länsstyrelserna rationaliseras, i samband med prövning av olika slag.

Det övergripande målet för projekten var att sammanställa och utveckla bra planeringsunderlag för kulturmiljön.

Därutöver har flera mål om förbättrade tvärssektoriella arbetssätt och olika produktmål varit vägledande.

3. Vem har betalat och vad har det kostat?

Projektet har under sju år 2010-2016 omsatt cirka 33 miljoner, fördelat på de elva länen. Finansierarna är, rangordnade efter storleken på bidraget, Riksantikvarieämbetet anslag 7:2 Bidrag till kulturmiljövård, Havs- och vattenmyndigheten anslag 1:12 Åtgärder för havs- och vattenmiljön, Vattenmyndigheten i SÖVD respektive VHVD, och de elva

länsstyrelserna. Totalt 15 olika myndigheter har bidragit med finansiering.

4. Projektorganisation och genomförande?

Arbetet har samordnats av en projektledare i respektive vattendistrikt och styrts av en tvärssektoriell styrgrupp med representanter från länsråden, vattenvårdsdirektörerna, länsantikvarierna eller motsvarande, och miljövårdsdirektörerna. Inledningsvis fanns det även en tvärssektoriell referensgrupp. Arbetsgruppen har bestått av projektmedarbetare från de elva länsstyrelserna. Sedan 2013 har projektorganisationen varit gemensam för de båda projekten, med gemensam styrgrupp och arbetsgrupp.

”Paraplyprojekt” är en bra benämning. Arbetet har organiserats i olika delprojekt eller etapper och startade med förstudier och sammanställningar av befintliga kunskap. Respektive länsstyrelse har under det gemensamma paraplyet sedan genomfört egna delprojekt för framtagande av nya kunskapsunderlag, utifrån egna prioriteringar och behov. På så vis har också i flera fall en länsegen projektorganisation funnits, för det praktiska genomförandet. Flera län har samarbetat kring gemensam personal, vilket varit nydanande.

Paraplyprojekten har ansökt om finansiering, fördelat ut medel, ordnat gemensamma aktiviteter, följt upp och utvärderat, spridit resultat och företrätt länen i utåtriktad verksamhet av olika slag.

Länsstyrelserna har arbetat med att utveckla tvärssektoriella arbetssätt och ta fram kunskapsunderlag i sina län. De har åiterrapporterat och spridit sina resultat, medverkat i utvärderingar och bidragit med kompetens och erfarenheter samt genomfört en stor mängd dialog- och informationsinsatser till många aktörer i samhället.

5. Vad blev resultaten?

Resultaten sammanfattas i denna rapport.

I Hallands län har många *lämningar* efter små vattendrivna skvaltkvarnar inventerats inom projektet. Det finns idag mycket få helt bevarade skvaltkvarnar. Axtorna skvaltkvarn i Hallands län är en av dem. Den uppfördes som husbehovskvarn till Axtorna gård strax efter sekelskiftet 1800 och var i bruk till 1918. Foto: Coco Dederig.

Ramverk för arbetet

Förstudier och kunskapssammanställningar

Många delprojekt under ett gemensamt paraply

Arbetet har i båda vattendistriktet organiserats i tre delprojekt eller etapper. De två första handlade om att sammanställa det vi vet, som en grund för delprojekt 3, framtagande av kunskapsunderlag för kulturmiljöer vid vattendragen.

Förstudier lade grunden

I delprojekt 1 gjordes förstudier, där ramverket för projekten fastställdes:

- beröringspunkterna mellan kulturmiljö och vattenförvaltning,
- kunskapsläget i de olika länen (varierade stort),
- länsgemensamma kunskapsbehov,
- definition av vattenanknutna kulturmiljöer.

Dessutom togs metoder för delprojekt 2 fram. Förstudierna skiljde sig något mellan de olika vattendistriktet, men det var många gemensamma nämnare. Inom VHVD gjordes flera GIS-analyser av befintliga kunskapsunderlag för *hela* vattendistriktet. Inom SÖVD listades även:

- kulturhistoriska teman kopplade till sjöar och vattendrag,
- så kallade ”ansvarsmiljöer” för kulturmiljövården inom vattendistriktet, och
- hotade kulturmiljöer vid vattendrag, en början på en så kallad ”rödlista”.

Genom förstudierna etablerades en värdefull tvärssektoriell samverkan mellan länsstyrelserna och mellan de båda vattendistriktet, kring ett gemensamt syfte och mål. Samverkan skedde också med Norra Östersjöns vattendistrikt, som redan genomfört ett liknande arbete.

Kunskapssammanställningar i HARO-översikter

I delprojekt 2 arbetade alla länsstyrelser i SÖVD på samma sätt och enligt samma metod. För varje huvudavrinningsområde (HARO) sammanställdes *befintlig* kunskap i GIS (geografiska informations-system), text och kartor om kulturmiljövården,

statusklassningar för vattendragen, vandringshinder, med mera. I dessa byråmässiga kunskapssammanställningar lades också förslag på vilken ny kulturmiljökunskap som behövs och var. Ett femtiotal rapporter med kartbilagor är tillgängliga på paraplyprojektets hemsida.

Inom ramen för etapp II i VHVD har länsstyrelserna i Västra Götaland och Hallands län sammanställt befintliga kunskapsunderlag som är eller kommer att bli tillgängliga via GIS. Totalt har 169 kunskapsöversikter tagits fram i lika många åtgärds- eller avrinningsområden. De kan användas som underlag för fältinventering och prioritering.

Arbetet med kunskapsöversikterna förstärkte samarbetet över länsgränserna, eftersom många avrinningsområden berör flera län. Även det tvärssektoriella samarbetet gynnades. Särskilt utvecklades samarbetet mellan kulturmiljövården och vattenförvaltningens beredningssekretariat, där få eller inga kontaktytor fanns sedan tidigare på länen.

Strategisk kunskapsuppbyggnad

I delprojekt 3 har kulturmiljöer inventerats i fält, beskrivits och värderas ur kulturhistorisk synvinkel. Arbetet har huvudsakligen riktats mot platser eller typer av miljöer där åtgärder inom vatten-, fiske- och naturvård planeras och där det saknas kulturmiljöunderlag. Till exempel dammar och kulturmiljöer vid dessa, och gamla flottleder. De nya kunskapsunderlagen finns tillgängliga i GIS, handläggarstöd och rapporter.

Inom delprojekt 3 har det funnits flera olika länsegna projekt, ibland med egna namn som Kultur Aqua (Jönköpings län) och INVÄVA (Kalmar län). Länen har själva prioriterat vilka underlag som ska tas fram och metoder för dessa. I flera fall har de olika länsstyrelserna samarbetat om, eller dragit nytta av, varandras metoder för inventering och värdering.

Läs mer om de nya kunskapsunderlagen på kommande sidor.

Många föreningar och flera hundra fastighetsägare har bidragit med sina kunskaper i projekten. De flesta är mycket intresserade och engagerade i sina kulturmiljöer. Vid inventeringarna har projektmedarbetarna ibland tack vare fastighetsägare fått möjlighet att komma in i byggnaderna, vilket varit mycket värdefullt. Det gäller bland annat Kalmar läns kulturhistoriska inventering och värdering av elektriska vattenkraftverk, där ett fyrtiotal vattenkraftverk och deras ägare har besökts. Foto: Coco Dederig.

Nya kunskapsunderlag

Över 3 000 kulturmiljöer och lämningar har inventerats och dokumenterats

När projektet startade fanns det i stort sett inga aktuella ändamålsenliga kunskapsunderlag för avvägningar mellan intressen där vattenförvaltningen planerar genomföra åtgärder i och vid vattendrag.

Nu har över 3 000 objekt eller hela kulturmiljöer inventerats och värderats med avseende på kulturmiljön i de elva länen. De nya underlagen möjliggör avvägningar mellan intressen och snabbare handläggning där hänsyn kan tas till både vattenförvaltning och kulturmiljön på dessa platser. Det är en förutsättning för ett effektivt åtgärdsarbete. Länsstyrelserna bedömer att de kunskapsunderlag som tagits fram fungerar bra i relation till projektets syfte.

Av de inventerade miljöerna utgör lämningar efter flottning en ganska stor andel. I övrigt är det många vattenkraftverk, vattenkvarnar och småindustrimiljöer som har besökts, beskrivits och värderats.

De besökta kulturmiljöerna har dokumenterats och värderats ur kulturhistorisk synpunkt. Det är av central betydelse för viktning mellan intressen. Arbetet har utförts av personal med kulturmiljökompetens. Resultaten redovisas som handläggarstöd i GIS, rapporter och liknande. Underlagen används av länsstyrelserna i handläggning av ärenden men också för övergripande planering, prioriteringar och insatser inom det tvärssektoriella vattenarbetet såväl som inom kulturmiljövårdens eget arbete. Den nya kunskapen har i de flesta fall gjorts tillgänglig för aktörer utanför länsstyrelserna. Konsulter, kommuner, fastighetsägare och allmänhet är exempel på de som har nytta av de nya kunskapsunderlag som tagits fram.

Kunskapsunderlagen har utformats och anpassats för att vara tydliga och användarvänliga. Ofta har de värdebärande egenskaperna i kulturmiljön beskrivits. Det underlättar bedömningar om hur exempelvis faunapassager kan anpassas till platsens kulturhistoriska värden.

Arbetet har inneburit många kontakter med föreningar och fastighetsägare. De har bidragit med värdefull information och lokal kunskap. Det har också lett till

intressanta samtal som ökat kunskapen om de vattenanknutna kulturmiljöernas betydelse och värde.

Arbetet har också resulterat i att över 2 000 lämningar har inrapporterats till det nationella så kallade Fornminnesregistret.

Utöver de 3 000 besökta objekten och miljöerna finns även byråmässigt framtagna underlag för fler vattendrag eller platser. Det handlar om uppgifter ur arkiv, historiska dokument och kartor som rör historiska verksamheter. Sådana uppgifter har betydelse vid exempelvis datering av lämningar eller en kvarnverksamhet. Mer än 2 000 sådana plats-specifika uppgifter har hittats eller sammanställts. Utöver det, har ett mycket omfattande material om flottning och flottleder i södra Sverige vaskats fram ur arkiven och renskrivits.

Arbetet med kunskapsunderlagen har resulterat i en starkt ökad kompetens på länsstyrelserna vad gäller kulturmiljöer vid vattendrag, kulturhistorisk värdering och vattenförvaltning. Det har lett till mängder av ny och väldokumenterad kunskap om något som tidigare var helt eller relativt okänt. Exempelvis att flottningen bedrivits i så stor omfattning i södra delen av landet och att det finns en så stor mängd bevarandevärda kvarn- och kraftverksmiljöer.

”Värdeklassningen ger en snabb och tydlig signal om vilka anläggningar och platser som kräver särskilda hänsyn och anpassning av åtgärderna vilket underlättar för tjänstemännen både på vatten- och kulturmiljöområdet.”

- citat ur länsstyrelsernas resultatredovisning 2014

”Likvärdiga underlag skapar förutsättningar för en jämlik dialog om värden och hur avvägningar kan göras och ger även möjligheter till en förståelse för andras intressen och hur dessa tar sig uttryck”

- citat ur länsstyrelsernas resultatredovisning 2016

Antikvarie Jakob Marktorp dokumenterar en flotträna i trä i Fagerhultsån i Kronobergs län 2013. Foto: Ylva Roslund Forenius.

Flottningen i södra Sverige – en okänd historia skrivs och börjar dokumenteras

När projekten startade var kunskapen om flottning i stort sett obefintlig i södra Sverige. Var, när och hur har flottning skett och vilka lämningar finns kvar? Den kunskapen behövs för att värna kulturhistoriska värden i samband med biologisk återställning av vattendragen.

Länsstyrelserna anställde en erfaren arkivarie, Göran Svensson, som gick igenom många olika arkiv och renskrev handlingar som hittades. Till en början jobbade arkivarien för Skåne, Blekinge och Kronoberg. Med placering på Länsstyrelsen Västra Götaland arbetade han sedan för Jönköpings, Östergötlands, Örebro, Kalmar och Västra Götalands län.

Nu vet vi att det har flottats i en mycket stor mängd vattendrag under 1700-1900-talen. Arkivuppgifterna är i många fall detaljerade och är då en utmärkt grund för fältinventeringar. I Skåne, Blekinge och Kronoberg har en referensinventering av flottningslämningar genomförts. I Västra Götaland har inventeringar skett i Örekilsälven, Munkedalsälven, Valboån och Töftedalsån. I Värmland, där flottning har bedrivits långt fram i modern tid, har

kulturmiljöinventeringarna vid vattendragen fångat upp en stor mängd lämningar efter timmerflottning. Fler län i södra Sverige planerar att inventera spår efter just flottning. "Vita fläckar" färgläggs successivt.

Flottningen i södra Sverige upphörde tidigare än i norra delen av landet. Det finns få, oftast inga, människor kvar som minns och kan berätta. Därför utgör arkivmaterialet och de fysiska lämningarna viktiga källmaterial. Det är en spännande historia som skrivs.

Arkivsökningarna har också lett till att många värdefulla uppgifter om andra historiska verksamheter vid vattendragen har hittats; om fasta fisken, vattenkvarnar, sågar och dammar, och om de konflikter som historiskt präglat vattendragen. Många intressen har gjort anspråk på vattnet för olika ändamål. Inrättandet av så kallade allmänna flottleder var därför ofta långdragna processer.

Länsstyrelsen i Örebro län håller på att ta fram en *Arkivguide för vattenforskare* vilken kommer att färdigställas under 2017.

Vad som gjorts i de elva länen

Nya kunskapsunderlag

Skåne, Blekinge och Kronoberg: De tre länsstyrelserna har inventerat och värderat cirka 200 kulturmiljöer, företrädesvis vid dammar, och 25 delsträckor, i Badebodaån, Mieån, Vramsån, Prästebodaån-Lillån, Rössjöholmsån och Käglean, Silletorpsån, Mörrumsån, Kårestadsån, Bräkneån, med flera vattendrag. Bland de inventerade miljöerna finns många vattenkraftverk och kvarnar. Resultaten finns presenterade i elva utförliga och rikt illustrerade rapporter. Det kulturhistoriska värdet har graderats i fem nivåer. Arkivuppgifter om flottning har tagits fram och en referensinventering av flottningslämningar genomförts. Resultaten är sammanställda i ett GIS-skikt och i en rapport.

Kalmar: Länet har gjort en databas med 228 vattenkraftverk samt inventerat och kulturhistoriskt värderat ett fyrtiotal vattenkraftverk i en tregradig skala. Resultaten är sammanställda i ett GIS-skikt, en rapport och i miljöbeskrivningar för de fyrtio kraftverk som besökts. I ”INVÄVA” har 230 dammar och deras miljöer inventerats och värderats i fem vattendrag i södra länet. Resultaten finns i ett GIS-skikt och i 72 rikt illustrerade miljöbeskrivningar. Det kulturhistoriska värdet har graderats i fyra nivåer. Dessutom har cirka 1 200 arkivuppgifter om kvarnar och sågar hittats och renskrivits. Arkivuppgifter om flottning har tagits fram och sammanställts i ett GIS-skikt och i en rapport.

Jönköping: Jönköpings län har inventerat och värderat kulturmiljöer och lämningar i 73 bäckar och åar, till exempel Årån, Solgenåarna, tolv Vätternbäckar, Bruzaån, Tabergsån, Tidån, Toftaån, Kallebäcken, Kåperysån, Lagan, Lillån, Nissans övre del, Helge å, Hjorsetån, Huskvarnaån, Hylletoftaån, Gnyltån, Storån, Sällevadsån, Röttleån, Silverån, Vämmesån, Västerån, Älgabäcken och Emåns huvudfåra.

Inventeringsresultaten redovisas i rapportserien *Minnen vid vatten – Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag* inom projekt Kultur Aqua. För närvarande finns tolv rapporter. Kulturhistorisk värdering har skett enligt den så kallade Kultur Aqua-metoden. Arkivuppgifter om flottning har också tagits fram.

Östergötland: Länsstyrelsen har gjort kulturhistoriska utredningar i ett tiotal vattendrag; Olstorpsbäcken, Kisaån, Bulsjöån, Kapellån, Storån, Lillån i Boxholm, Stångån norr om Bjärka-Säby och Tvärån och Hällaån i Söderköping. Resultaten presenteras i åtta lätt tillgängliga rapporter som inte bara beskriver identifierade kulturmiljöer och lämningar utan även karakteriserar vattendragen utifrån dess historiska innehåll och landskap. Dessutom sammanfattas

resultaten i flera fall ”tematiskt”. Arkivuppgifter om flottning har tagits fram.

Gotland: På Gotland har ett omfattande historiskt kartmaterial gått igenom varvid 1 300 historiska anläggningar och vattenverksamheter digitaliserats och gjorts tillgängliga i ett GIS-skikt som handläggarstöd. Det är uppgifter om vattenkvarnar, sågar, valkor med mera. Dessutom har en äldre broinventering digitaliserats och därmed gjorts tillgänglig. Även andra kunskaphöjande insatser har genomförts.

Halland: Halland har genomfört ett antal fältinventeringar, delvis i samarbete med Skogsstyrelsen. Totalt har 180 anläggningar och miljöer och 134 lämningar inventerats. Därtill har elva fördjupade områdesbeskrivningar som beskriver kulturmiljövärden vid vatten tagits fram och de är tillgängliga via Länsstyrelsens hemsida.

Västra Götaland: Västra Götaland har gjort två tematiska inventeringar, en över flottningslämningar i Örekilsälven och intilliggande vattendrag och en kulturhistorisk inventering av vattenkraftverk. Vattenkraftverken har värderats i en fyrgradig skala och registrerats i det nationella Bebyggelseregistret. Resultaten från de båda inventeringarna är också presenterade i rapporter. Under åren 2014–2016 har 40 mil vattendrag inventerats i fält däribland ån Nossan och Sæveån.

Totalt har ungefär 500 nya anläggningar registrerats varav 92 vattenkraftverk. Därutöver finns ett stort antal arkivuppgifter om flottning i länets vattendrag.

Värmland: I Värmland har man inventerat 17 vattendrag längs en sträcka av 25 mil. Totalt har cirka 1000 forn- och kulturlämningar och miljöer dokumenterats. De inventerade vattendragen är Halgån, Kölan, Röjdån, Rottnan, Gröckesälven, Hagälven, Musån, Uvån och Acksjöälven, Dammälven, Nordmarksälven, Älgån, Mörtebäcken, Kopparebäcken, Barlinghultsälven, Bärhusälven och Lillälven.

Inventeringsresultaten visar att den absolut största andelen lämningar längs vattendragen i Värmland utgörs av flottningslämningar. Resultaten presenteras i sex olika rapporter och ett GIS-skikt.

Örebro: I Örebro län har 56 kulturmiljöer inventerats och flera rapporter sammanställts till exempel över Timsälven och Trösälven, Skagersholmsån och Imälven. Därutöver pågår sammanställning av en rapport över Aspa å. Arkivstudier har genomförts för flera sjöar och vattendrag och de är delvis redovisade i ett GIS-skikt.

Wiaholms garvaregård vid Stångån i Östergötlands län är ett av landets bäst bevarade garverier som restaurerats med varsam hand av ägarna. Kulturmiljön inventerades inom projektet av Länsstyrelsen i Östergötlands län 2014. Vid det länsgemensamma fältseminariet 2015 gjordes ett studiebesök då deltagarna fick lära sig allt om gamla garverier och hantverksprocessen. Garverier anlades vid sjöar och vattendrag då det behövdes god tillgång till friskt vatten i processen. Foto: Annelie Claësson och Coco Dederig.

Nyttan av de nya kunskapsunderlagen

Några konkreta exempel på hur medvetna avvägningar mellan intressen har kunnat göras tack vare de nya underlag som tagits fram inom projekten.

Kalmar län: ”I Emåprojektet valde man nyligen 2016 att inte föreslå biotopförbättrande åtgärder i Emån i just den kvill inom Grönskogsområdet som är noterad som flottningsled enligt arkivmaterial som tagits fram inom projektet. Detta är ett bra exempel på hur underlagen kommit till användning för medvetna avvägningar och hänsyn till kulturmiljön och hur handläggningen effektiviserades tack vare att underlag redan fanns på plats. Ärendet löstes snabbt och utan behov av ytterligare utredning.”

Blekinge län: ”Vi har ett tillsynsärende inom vattenverksamhet som berör Ebbamåla, som är ett byggnadsminne med tillhörande damm. Åtgärder är inte beslutade, men underlaget som tagits fram inom projektet används nu i processen.”

”Mieån, där biotopvårdsåterställningar görs och ska göras. Vi har kunnat vara försiktigare på bitar av ån och kunnat släppa andra delar tack vare inventering och prioritering.”

Jönköpings län: ”Framtagna kunskapsunderlag har resulterat i en dialog med berörda kommuner där

kunskapsnivå och insikt om vattendragens historiska betydelse höjts för länets kommuner. Inventering och kunskapsunderlag för de tolv Västra Vätterbäckarna med planerade åtgärder, gav goda grundförutsättningar för samverkan och gemensam planering med externa aktörer. Inför planerade faunapassager i Emån och Bruzaån (Eu-projekt 2012-2015) låg våra rapportunderlag till grund för gemensam planering och framtagning av informationsmaterial och permanenta skyltar. Åtgärder vid flera vattendrag i länet inför 2018 (ex. Silverån) har påvisat betydelsen av ett väl underbyggt kunskapsunderlag baserat på de fältinventeringar som genomförts i projekt Kultur Aqua åren 2010-2017.”

Skåne: ”Underlagen har varit och är till hjälp för de verksamhetsutövare som är inne i prövningar i Mark- och miljödomstolen. Exempelvis Kristianstads kommun som ansökte om utrivning av dämnet vid Skättillsjunga kvarn, där de tack vare underlaget kunde beakta och vidta skyddsåtgärder för en del av de värdebärande komponenterna i kulturmiljön.”

Örebro län: ”Det är först nu som vi börjar se effekter av kunskapsunderlagen. Ett sådant exempel är att en damm i orten Finnerödja har kunnat fornlämningsbestämmas.”

Flottningslämningar som undantagits från biologisk återställning i Mieån i Blekinge län, med hänsyn till det kulturhistoriska värdet. Foto: Mikael Karlsson.

Gottarsbyns vattenkraftverk har i Västra Götalands läns inventering av elektriska vattenkraftverk bedömts ha ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Foto: Lena Ljungberg.

Nyttan av kunskapsunderlagen, forts.

Värmland: ”Ett av de inventerade vattendragen, Halgån i Torsby kommun, har efter inventeringen kommit att genomgå en biotopvårdande restaurering. Resultaten från inventeringen kom att ligga till grund för gemensamma bedömningar mellan naturvård och kulturmiljövård om vilka åtgärder som skulle kunna genomföras utan att påverka höga kulturmiljövärden negativt. Genom underlaget var det möjligt att bevara de delar av flottningssystemet som innehöll höga värden för förståelse och upplevelse av flottningshistoriken som var knuten till vattendraget.”

Gotland: ”Tre exempel på vattendrag med kulturhistoriska värden där kulturhistoriska och vattenvårdande intressen genom tidiga samråd och dialog kunnat hitta lämpliga lösningar: Aner i Boge, byggnadsminnesförklarad fungerande hjuldriven vattenkvarn med damm. Tröskling vid den ena dammluckan. Lummelundaån vid Lummelundsbruk, ramp för nejonöga upp i dammsystem med medeltida anor. Varbosån i Sanda, vattenkvarn med bevarad damm. Omlöp vid ena dammluckan.”

Halland: ”Edenberga kvarn, Gränshuskvarn, Värestorps kvarn m. fl. är samtliga exempel på anläggningar med mer eller mindre värdefulla kulturmiljöer där kunskapsunderlagen varit en förutsättning för att göra väl avvägda bedömningar avseende skador och påverkan på kulturmiljöernas värden. Bevarandet av kulturmiljövärden en viktig del av planeringen för att begränsa omfattningen på åtgärderna och för att bevara värdebärande delar av anläggningarna. Det genomfördes också kompensationsåtgärder som röjning av sly och annan vegetation och en teknisk undersökning av delar av fördämningar vid en kvarn.”

Länsstyrelserna redovisar även, apropå nyttan av de nya underlagen, problem som är relaterade till lagstiftning och ekonomi, se vidare sidan 23.

Exempel på fler användningsområden

Även om syftet med de nya kunskapsunderlagen i första hand har varit att möjliggöra hantering av intressekonflikter i samband med biologisk återställning av vattendragen, så finns det förstås många fler användningsområden.

De nya kunskapsunderlagen kan användas och vara till nytta mer generell i ärenden som omfattas av miljöbalken, kulturmiljölagen och plan- och bygglagen. Den senare lagstiftningen hanteras av kommunerna och kan röra allt från planarbete och skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse till hantering av bygglov.

Underlagen är även relevanta för arbete med över- svämningsförordningen och i arbetet med dammsäkerhetsklassificering, där kulturmiljöintressen omfattas. De kommer till nytta vid revidering av eller förslag på nya riksintressen eller byggnadsminnen, och vid framtagande av regionala och kommunala kulturmiljöprogram. De nya underlagen används också för prioritering av statliga bidrag till insatser inom information och vård av kulturarv vid sjöar och vattendrag.

Vid alla former av fysisk planering är aktuella underlag som beskriver kulturhistoriska värden betydelsefulla. Här kan arbetet med klimatanpassningsåtgärder i samband med klimatförändringar och kulturmiljövärden särskilt framhållas. Dels i analyser av hur och i vilken omfattning klimatförändringar kan komma att påverka kulturmiljöer vid vatten, dels i förslag på och val av klimatanpassningsåtgärder. Länsstyrelserna i Blekinge, Västra Götaland och Hallands län har nyligen använt de nya kunskapsunderlagen i sådana sammanhang.

Kunskapsunderlagen kan komma till nytta i satsningar på en levande landsbygd, för att utveckla exempelvis turism och besöksnäring.

Många enskilda fastighetsägare har i samband med projektarbetet blivit uppmärksammade på de kulturhistoriska värden som de förvaltar.

Ett annat användningsområde är forskning inom kulturmiljö- och industriminnesvård.

Som underlag och verktyg i arbetet med att nå miljömålet *Levande sjöar och vattendrag* och andra samhällsmål som rör kulturmiljön, är den nya kunskapen av omistlig betydelse på många sätt.

Exempel från länens resultatredovisningar: förbättrad tvärsektoriell samverkan

Intrycket är att för varje gång som en workshop äger rum, ökar samarbetsklimatet och den ömsesidiga respekten ytterligare. Vi blir mer av 'ambassadörer' för varandra och agerar mer som en länsstyrelse utåt. Detta har även visat sig genom en bred samverkan i ärenden inför Mark- och miljödomstolen. (Länsstyrelsen Jönköpings län)

Ett tvärsektoriellt forum, där Länsstyrelsens samtliga vattenfrågor diskuteras, har tidigare funnits. Under en kortare tid har forumet legat nere men nu har det återupptagits i en lite annan form. Deltagarantalet är mer begränsat, karaktären är ett beredningsmöte av ärenden och fokus ligger på vatten och kulturmiljö. (Länsstyrelsen Värmlands län)

Inrättande av en tvärsektoriell arbetsgrupp för vattenarbetet och genomförande av årliga tvärsektoriella vattenresor. (Länsstyrelsen i Örebro län)

Förbättra samverkan och det tvärsektoriella arbetet genom att anställa en vattenhandläggare med kulturmiljökompetens.
- Genomfört. (Länsstyrelsen Skåne)

Samordningslista. Veckans ärenden finns samlade på en lista och föredras mycket kort på möten om max 30 min. Genom deltagande i mötet eller genom att ta del av och skriva kommentarer på listan, så kan ärenden även utanför ordinarie remissrunda fångas upp och frågor belysas. (Länsstyrelsen Gotland)

Tvärsektoriell vattengrupp med företrädare på chefsnivå från naturvård, fiskevård, miljövård och kulturmiljö har startats upp. I gruppen behandlas och beslutas frågor om vattenverksamhet både på objektsnivå och på strategisk nivå. (Länsstyrelsen i Halland)

Förbättrade tvärsektoriella arbetssätt

Tack vare projekten har den tvärsektoriella samverkan stärkts internt på länsstyrelserna. En väl fungerande tvärsektoriell samverkan är en förutsättning för att nå en bättre vattenkvalitet, biologisk mångfald och bevarade kulturmiljöer.

I förstudierna fanns tvärsektoriella referensgrupper som hjälpte till att lägga ramarna för projekten, bidrog till förstudiernas innehåll och tog fram metoder för delprojekt 2. Arbetet med kunskapsöversikterna krävde ett uttalat tvärsektoriellt arbetssätt, då de involverade många olika intressen och typer av underlag inom vatten-, natur- och kulturmiljövård. Särskilt utvecklades samarbetet mellan kulturmiljövården och vattenförvaltningens beredningssektariat, där få eller inga kontaktytor fanns sedan tidigare på länsstyrelserna. I delprojekt 3 har vatten- och naturvården medverkat i länens styrgrupper eller liknande, alternativt bistått kulturmiljö på andra sätt, särskilt vad gäller urval av vattendrag och platser där kunskapsunderlag behövs inför planerade åtgärder. Kontaktytorna mellan de olika sektorerna har blivit fler och tätare tack vare arbetet.

En effekt är att de olika verksamheterna har lärt sig mer om varandras sakområden. Många gånger har projektmedarbetares kompetens och kunskaper använts i ärenden, för att diskutera lämpliga lösningar. Länsstyrelserna redovisar även flera bra och goda exempel på insatser inom kommunikation, dialog och resultatspridning som varit tvärsektoriell eller ägt rum i tvärsektoriella sammanhang.

Genom projekten blev det tydligt hur *olika* det tvärsektoriella arbetet fungerar på länsstyrelserna. Stora förbättringsbehov fanns i flera län. För att nå syftet med projekten måste den tvärsektoriella samverkan fungera bra i såväl ärendehandläggningen

som i övrigt. Därför ordnades 2014 och 2015 tvärsektoriella workshoppar för chefer och handläggare inom vattenförvaltning, tillsyn- och prövning för vattenverksamhet, fiske-/biotop-/naturvård och kulturmiljövård. Vid workshopparna fokuserades på att lyfta fram inspirerande goda exempel på bra arbetssätt, erfarenhetsutbyte och beslut om åtgärder för att förbättra samverkan på den egna länsstyrelsen. Varje län tog 2014 fram tre åtgärder för att nå en bättre intern tvärsektoriell samverkan, inkluderande kulturmiljön, och 2015 en långsiktig plan för sitt interna samarbete.

Det varierar mellan olika länsstyrelser i vilken utsträckning åtgärderna har kommit till stånd. Mycket bra har emellertid genomförts tack vare workshopparna. De tvärsektoriella arbetssätten har förbättrats i flera län genom fastlagda möten, gemensamma fältdagar, processkartläggningar och samverkansrutiner. En viktig framgångsfaktor är att formalisera samverkan. Länsstyrelsen i Jönköpings län har nått mycket långt.

”Behövligt. Behov av liknande workshop finns för ÅRLIG sammankomst. Konkret, nu gör vi samverkan. Mycket bra med konkreta målet att ta fram tre åtgärder per lst.”

”Bra exempel, bra flow, positiva deltagare, målstyrt, positivt överraskad av HaV och RAÄ, utbyte mellan län värdefullt”
- citat från utvärderingen av workshoppen i Alvesta 2014

”Hur länen utvecklar sitt samarbete ger inspiration även till nationella nivå/myndigheter”

”Både bredd och spets. MYCKET händer på länen.”
- citat från utvärderingen av workshoppen i Alvesta 2015

Länsstyrelserna har ett uttalat uppdrag att arbeta tvärsektoriellt och utifrån en helhetssyn. Det framgår bland annat av den så kallade ”Länsstyrelseinstruktionen”.

”Länsstyrelsen ska verka för att nationella mål får genomslag i länet samtidigt som hänsyn ska tas till regionala förhållanden och förutsättningar. Länsstyrelsen ska utifrån ett statligt helhetsperspektiv arbeta sektorsövergripande och inom myndighetens ansvarsområde samordna olika samhällsintressen och statliga myndigheters insatser.”

Utdrag ur 2 § Förordning (2007:825) med länsstyrelseinstruktion.

Diskussioner kring resultaten av en damnutrivning i Blekinge län, vid länsgemensamt fältseminarium 2016. Kulturmiljön inventerades och värderades 2014 inom projektet. Den bedömdes ha ett "visst kulturhistoriskt värde". När dammen revs och vattnet sänktes av framkom lämningar efter en äldre flottled på platsen. En förfallen sågbyggnad kommer att rivras.
Foto: Coco Dederling.

Länsgemensamma aktiviteter för utbyte, synkronisering och kompetensutveckling

Utöver de tvärssektoriella workshoparna har fler länsgemensamma aktiviteter ordnats med mycket goda resultat.

Sex fältseminarier har genomförts 2012-2016, samtliga i olika län i södra Sverige. Fältseminarierna har medfört en förstärkt samverkan och ett värdefullt erfarenhets- och kunskapsutbyte mellan länsstyrelserna kring olika metoder för inventering och kulturhistorisk värdering, och om hur natur- och kulturmiljöhänsyn kan tas i samband med vattenvårdsåtgärder. I samband med fältseminarierna har också studiebesök gjorts i kompetensutvecklande syfte, i vattenkvarnar, ett garveri, en benstamp, ett färgeri och ett träsliperi. Även frågor om exempelvis antikvarisk bedömning av fornlämningar vid vattendrag har diskuterats.

Fältseminarierna har bidragit till en ökad synkronisering mellan länsstyrelserna vad gäller värdering av kulturmiljöer och till ökad kompetens inom området generellt. Besöken i andra län har gett deltagarna nya insikter om det egna länet; referensbasen har utökats.

Kompetensutveckling har också genomförts genom länsgemensamma regelrätta utbildningar om

- flottning och flottningslämningar,
- fiske,
- elektriska vattenkraftverk,
- dammar,
- stampar,
- kvarnar och sågar.

Att elva län har inkluderats i samma insatser har sparat tid och ekonomi och gynnat kvaliteten i arbetet. Få kulturmiljövårdare har kompetens och tidigare erfarenhet av den typ av miljöer som har inventerats inom projekten, varvid dessa åtgärder haft stor betydelse.

Utbildningarna om vattenkraftverk, dammar, stampar och kvarnar och sågar 2014-2015 genomfördes via webben varvid samtliga 21 länsstyrelser kunde bjudas in. Vid ett tillfälle deltog 17 av 21 länsstyrelser i landet. Utvärderingarna av de länsgemensamma

aktiviteterna visar att de har varit mycket uppskattade, användbara och resurseffektiva. De har stärkt kompetensen, utbytet mellan länen och gjort länsstyrelserna mer samspelta.

Tack vare en ofta omfattande dokumentation och att utbildningar via Skype har spelats in, kan många ta del av dem i efterhand eller i andra sammanhang.

"Oerhört värdefullt att träffas och diskutera frågor om kulturhistorisk värdering samt titta på exempel i andra län. Två investerade dagar i seminariet motsvarar många veckors arbete i kunskapsinhämtning"

- citat ur utvärdering Fältseminarium 2012 i Eksjö

"Det är jätteviktigt och nyttigt att träffas och att vara ute i fält tillsammans, titta på konkreta lämningar och diskutera olika frågeställningar. Jag tycker dagen var suverän med allt från organisation till valda områden, fantastiska miljöer! Det är bara att konstatera att vi borde ha fler fysiska träffar. Enda nackdelen var väl tiden - alltför lite tid. Kanske man skulle ha två dagar."

- citat från en av deltagarna på fältseminariet i Kalmar 2014

"Dagarna var välorganiserade och besöksmålen hade genomtänkt upplägg som skapade intressanta diskussioner. Miljöerna i sig var otroligt intressanta och jag kommer att bära med mig minnen för livet från de här dagarna!"

- citat ur utvärderingar av fältseminariet i Östergötland 2015

"Jag ger fältdagarna en femma (5)! Jag tycker att vi nådde målen med dagarna och det kändes som att det skapades goda diskussioner kring avvägningar, värdering m.m. Jag tycker dessutom att vi hann med otroligt mycket och att vi var effektiva och tog till vara på tiden på ett mycket bra sätt. Välinvesterade skattepengar!"

- citat ur utvärdering fältseminariet i Blekinge och Kronoberg 2016

"Vi har redan genomfört en mindre inventering av småskaliga vattenkraftverk i somras och beskrivningarna är färdiga. Vi kommer dock att ha stor nytta av informationen i vår sammanvägda värdering av våra besökta kraftverksmiljöer. Vi kommer också ha stor nytta av utbildningen när vi inventerar storskalig vattenkraftverk i länet."

- citat från utvärderingarna från en av deltagarna på utbildningen om vattenkraftverk 2014

"Det var en genomtänkt och tydlig presentation. Det är precis den här typen av utbildningar vi behöver för att kunna inventera och värdera."

- citat från utvärderingarna utbildningen om dammar och stampar 2015

Jerusalems kvarn i Röttle vid Röttleån är troligen en av de äldsta befintliga vattenkvarnarna i Jönköpings län. Den ligger vid sista fallet innan Röttleån utmynnar i Vättern. Fallet utgör ett naturligt vandringshinder för fisk. Med stor sannolikhet har kvarnen ett medeltida ursprung (1200-tal) med dåtida koppling till Nydala kloster. Kulturmiljön inventerades 2013.
Foto: Mikael Karlsson.

Samarbete och nätverk gav stort utbyte och besparingar

När projekten startade fanns det i stort sett inget samarbete mellan länsstyrelserna i södra Sverige i frågor som rör kulturmiljö och vattenförvaltning. Ett av de viktigaste och mer övergripande resultaten, utöver de nya kunskapsunderlagen, är den utvecklade samverkan och de nätverk mellan olika sektorer men framför allt mellan de olika länsstyrelserna som etablerades.

Samarbetet över läns-, vatten- och distriktsgränser har gett nya perspektiv och insikter om det egna länet på flera sätt. Till exempel om tvärssektoriella arbetssätt och kulturmiljöinnehåll vid sjöar och vattendrag. De nätverk och de samarbeten som har byggts upp har varit mycket uppskattade. De har fyllt en viktig funktion i strävandet efter mer samspelade myndigheter och har lett till ett väsentligt ökat erfarenhets- och kunskapsutbyte i frågor som rör kulturmiljö och vattenförvaltning.

Samfinansieringen från Riksantikvarieämbetet, Havs- och vattenmyndigheten, Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt, Vattenmyndigheten i Västerhavets vattendistrikt och de elva länsstyrelserna har varit betydelsefull och tydliggjort att det är ett gemensamt ansvar att skapa förutsättningar för att kunna jämkna mellan olika intressen vid vattendragen. 15 myndigheter har ”gjort gemensam sak”.

Att arbeta under ett gemensamt paraply har sparat tid för länsstyrelserna. Till exempel genom att projektledningen svarat för ansökningar om finansiering, ordnat utbildningar, bidragit med omvärldsbevakning, gjort återrapporteringar och kunnat representera många län samtidigt vid utåtriktad verksamhet av olika slag.

Staten sparar mycket pengar genom att workshops, utbildningar och liknande görs för 11 eller 21 län istället för ett enda, samtidigt som det gör verksamheterna på länsstyrelserna mer samstämmiga.

Vinster i kvalitet och ekonomi har även gjorts genom personalmässiga samarbeten länen emellan. Åtta länsstyrelser har delat på en arkivarie, som utfört samma arbete för de olika länen men haft anställning först på Länsstyrelsen Blekinge, sedan på Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Skåne-Blekinge-Kronobergs samverkan om såväl personal som upplägg och genomförande 2013-2016 kan särskilt framhållas. Det resulterade i att de tre länen använt exakt samma metod för sina kunskapsunderlag och att en arkeolog, en byggnadsantikvarie och en landskapsvetare kompletterade varandras kompetenser i fältarbetet. Det hade inte varit möjligt att anställa alla dessa kompetenser inom projektet i ett län. Några projektmedarbetare har dessutom arbetat i olika län under projekttiden, varvid kompetens och erfarenhet har kunnat behållas inom paraplyprojektet.

Samverkan och utbytet har också kommit att omfatta informationsspridning, omvärldsbevakning, remisser och hantering av aktuella frågor som rör projektens ämnen.

Projektet har också lett till nya samverkansformer, nya nätverk och kontakter, såväl internt på länsstyrelserna som externt. Exempel på det senare är att kulturmiljövården fått nya kontaktytor i vattenråd, vattenkraftsföreningar, arbetslivsmuseer och liknande, och under 2016 till och med en egen kontaktperson på Kammarkollegiet som medverkade i projektens fältseminarium.

En annan effekt var att projektet *Vårda vattendragens kulturarv* kom till tack vare länsarbetet inom kulturmiljö och vattenförvaltningen. I *Vårda vattendragens kulturarv* samarbetade 2013-2015 nio län i södra Sverige i konkreta vård- och informationsåtgärder i kulturmiljöer vid vattendrag. Informationsmaterialet som tagits fram är fritt tillgängligt för alla, se hemsidan www.vardavattendragen.se.

”Projektet har resulterat i en helt ny samverkansmodell över vattendistrikts-, läns- och sektorsgränser, kring ett svårt och komplext ämne. Elva länsstyrelser i två vattendistrikt har utvecklat ett gott samarbete under ett gemensamt paraply och med en gemensam finansiering, kring frågor som rör kulturmiljö och vattenförvaltning. Detta har varit mycket uppskattat, nödvändigt och resurseffektivt. Samverkansmodellen har skapat ovärderliga nätverk och erfarenhetsutbyte, utgjort ett viktigt stöd, gynnat ett samlat utåtriktat arbete och underlättat omvärldsbevakning samt bidragit till ett samlat och läns-gemensamt utåtriktat arbete vid bland annat konferenser och seminarier. Samverkan kring de gemensamma aktiviteterna har gett stort utbyte, liksom utbytet kring metoder för värderingar. Samverkan om gemensam personal har varit nydanande. (...) För kulturmiljövården specifikt har projektet inneburit ett samarbete över de geografiska gränserna som inte skett tidigare i motsvarande skala”

- Exempel på projektens samhällsnytta, ur resultatredovisning till Havs- och vattenmyndigheten 2017-01-31.

Mingel och samtal i slutkonferensens utställningar, där de elva länen presenterade sina länsvisa resultat. Slutkonferensen hölls på Historiska museet i Stockholm den 18 november 2016 och lockade 130 deltagare.

Ökad uppmärksamhet för frågor rörande kulturmiljö och vattenförvaltning

Genom projektens upplägg, genomförande och insatser inom dialog, kommunikation och information har frågor som rör kulturmiljö och vattenförvaltning fått ökad uppmärksamhet på såväl länsstyrelserna som i samhället i övrigt. Det har betydelse för möjligheterna att nå målen om en bättre vattenkvalitet, biologisk mångfald och bevarade och levande kulturmiljöer vid vattendragen.

Om alla insatser som lett till kompetenshöjning om frågor som rör kulturmiljö och vattenförvaltning, hos dels projektmedarbetare, dels länsstyrelserna som helhet, läggs samman så har i stort sett all personal inom kulturmiljövård och vattenvård på de elva länsstyrelserna stärkt sin kompetens på området i någon mån. Det innebär att flera hundra personer på länsstyrelserna fått nya kunskaper eller färdigheter.

Projektet har deltagit i många seminarier, konferenser och möten där projektet och dess resultat har presenterats och frågor om kulturmiljö och vattenförvaltning har diskuterats. Insatserna har i hög grad bidragit till en större medvetenhet och kunskap om kulturmiljövården vid vatten samt om problem och möjligheter i relationen mellan kulturmiljö och vattenförvaltning.

Via föredrag i olika sammanhang har paraplyprojektets insatser nått över 1 000 personer från olika delar av samhället. Läger man till länens egna insatser inom kommunikation och dialog, som i flera fall varit omfattande, blir det många tusen personer som nåtts av information. Aktörer som träffats är bland annat vattendelegationer, vattenråd, kommuner, politiker, konsulter, företag, museer, universitet, regionala och nationella myndigheter, departement, intresseorganisationer, föreningar, fastighetsägare, med flera. Räknas uppmärksamheten i tv, tidningar och radio in, rör det sig om flera hundra tusen personer som nåtts av information.

Information från såväl paraplyprojektet som från enskilda länsstyrelser har också spridits via återrapportering av olika slag, exempelvis regleringsbrevsuppdrag, och via hemsidor, riktade utskick, informationsblad och i media.

Den 18 november 2016 genomfördes en stor öppen slutkonferens i Stockholm med 130 deltagare där resultat och slutsatser presenterades och viktiga frågor för framtiden diskuterades. Särskilt uppskattade blev de elva länens bemannade utställningar där deltagarna kunde mingla runt, ta del av och prata om resultaten och hur länsstyrelserna arbetar.

Ett annat stort tillfälle där projektets resultat redovisades var på Havs- och vattenforums Knytkonferens i Göteborg 24 maj 2016, som arrangerades av Havs- och vattenmyndigheten.

Hösten 2015 var flera projektmedarbetare involverade i planering av, och som föreläsare vid, den nationella konferensen Industrisamhällets kulturarv, som anordnades av bland andra Svenska industriminnesföreningen och ArbetsSam. Ett tema för konferensen var just vattenverksamhet och hur intressekonflikter kan överbryggas vid vattendragen.

Via projektledarna har deltagande även skett i arbetsgrupper i Havs- och vattenmyndighetens nationella projekt *Dialog om vattenkraft* (2014-2016) och i Riksantikvarieämbetets utvärdering av hur kulturmiljövården beaktas inom vatten- och biotopvård (2015-2016).

Projektet har kommit att fungera som en kontaktyta för många aktörer och personer som haft funderingar och synpunkter om olika ämnen som projektet berör, allt från allmänna frågor om kulturmiljöer vid vattendrag, till hantering av intressekonflikter och länsstyrelsernas tvärsaktoriella uppdrag. En viktig fråga har varit konsekvenserna för kulturmiljövården när fastighetsägare måste ha moderna tillstånd för sina dammar och de inte har råd att söka sådana.

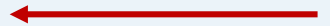
Föreningar och flera hundra fastighetsägare har träffats tack vare projektet. Många är mycket intresserade och engagerade i sina kulturmiljöer. Det gäller förstås även de många arbetslivsmuseer som finns vid vattendragen. Deras åsikter, vilja och engagemang behöver tas tillvara i åtgärdsarbetet vid vattendragen.

Hur mår kulturmiljöerna vid vattendragen?

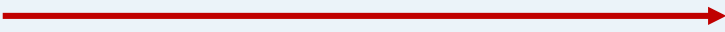
Genom det omfattande fältarbete som bedrivits i södra Sverige ges en klarare bild av kulturmiljötillståndet, det vill säga i vilket tillstånd och skick kulturmiljöerna vid sjöar och vattendrag befinner sig i. Erfarenheterna har bland annat betydelse för bedömningar av om och hur samhället kan nå miljömålet *Levande sjöar och vattendrag*. Miljömålet anger bland annat att kulturmiljöer ska bevaras och att det ska finnas förutsättningar för bevarande.

De flesta av de historiska verksamheterna finns inte kvar, eller utgör bara lämningar eller ruiner.

Många av de äldre bebyggelsemiljöer som ändå finns kvar är överloppsbyggnader och har ett eftersatt underhåll. Bebyggelse vid sjöar och vattendrag är underhållskrävande bland annat på grund av fukt och översvämningar. Kulturmiljöer förloras i rask takt.

De kulturmiljöer som är bäst bevarade och därmed också ofta har höga kulturhistoriska värden har som regel någon typ av aktiv verksamhet på platsen. Det kan vara en attraktiv boendemiljö, ett vattenkraftverk i drift eller ett arbetslivsmuseum.

Vägen framåt!?

För att klara målen behövs...

För att klara målen om såväl bättre vattenkvalitet och högre biologisk mångfald i sjöar och vattendrag samtidigt som kulturmiljöerna bevaras och utvecklas behövs bland annat följande insatser:

Kunskapsunderlag och resurser

Fortfarande kvarstår en stor mängd vattendrag och platser att inventera och värdera ur kulturhistorisk synvinkel för att kunna ”matcha” vattenförvaltningens, fiske- och naturvårdens underlag och för att möjliggöra avvägningar mellan intressen i samband med åtgärder vid vattendragen. Det handlar om många årsarbetskrafter per län. Under 2017 kommer nio av de elva länen att i någon mån själva fortsätta att inventera vattenanknutna kulturmiljöer.

Arbetet med kunskapsunderlag behöver slutföras och resurser tillföras kulturmiljön. Utökade resurser behövs även för att täcka kostnader för kulturmiljövården i genomförandet, för fysiska åtgärder, handläggning och dokumentation som uppstår i och med en ökad takt i vatten- och naturvårdsarbetet vid vattendragen.

Det har varit svårt och tidsödande att hitta finansiering till kulturmiljö- och vattenförvaltningsprojekten i södra Sverige. Det skulle underlätta om särskilda uppdrag formulerades till länsstyrelserna, och att tvärssektoriell finansiering ordnades på nationell nivå.

God samverkan på alla nivåer

Det kvarstår arbete med att utveckla en god samverkan mellan olika intressen vid vattendragen. Det är inte bara länsstyrelserna som behöver förbättra sina tvärssektoriella arbetssätt. En god tvärssektoriell samverkan och ömsesidig respekt för varandras intressen behövs på alla nivåer i samhället, från departement och nationella myndigheter, till kommunal förvaltning och till lokalsamhället.

Tidigt samråd och kompromissvilja

Det är viktigt att samråd och tidig dialog med kulturmiljövården sker, och att det finns en kompromissvilja i åtgärdsarbetet vid vattendragen. Alla måste vara beredda att både ge och ta.

Juridiska och ekonomiska styrmedel

En fråga som behöver en snar lösning rör kraven på moderna tillstånd för vattenverksamhet enligt miljöbalken för små vattenkraftverk och/eller dammar. Såväl tillståndsprocess som de naturvårdsåtgärder ett modernt tillstånd är förknippade med, kostar mycket pengar. Många fastighetsägare i södra Sverige har inte råd och tvingas då i förlängningen istället att riva ut dammarna. Vilket i många fall förstör kulturmiljön. Det här är en situation som uppstått under projekttiden och som sätter krokben för statens möjligheter att hitta bra kompromisslösningar så att både kulturmiljövården bevaras och biologi och vattenkvalitet förbättras. Det blir enskilda personers privatekonomi eller andra möjligheter att gå in i en juridisk tillståndsprocess som avgör om kulturmiljövården får finnas kvar, eller inte. Den här situationen slår också hårt mot brukandet av många kulturmiljöer, och brukandet är viktigt för kulturmiljöns bevarande. Det behövs såväl ändrade juridiska som ekonomiska styrmedel för att komma till rätta med situationen.

Lokalt engagemang och eldsjälar!

En annan viktig slutsats är betydelsen av att staten tar tillvara det lokala engagemanget för kultur- och naturmiljön, genom att stötta, stödja och ge förutsättningar för enskilda att bruka, vårda och bevara sin lokala miljö.

Tvärssektoriellt arbete och synsätt

Samverkan vid vattendragen är inget ”fritt valt arbete” utan ett måste. Genom att arbeta på bredden, med både kulturmiljö, fiske- och vattenvård och andra intressen som berörs, kan stat, kommun och föreningar få mer gehör för åtgärdsarbetet vid sjöar och vattendrag ute i bygderna. Kulturmiljö- och naturvården är viktiga för landsbygdsutveckling, både för boende, besökare och företagande.

Lämningar efter Ahlgrena hammare i Aspaån, Askersunds kommun, Örebro län. Som en följd av vattenreglering och extremt lågt vattenstånd dök det gamla vattenhjulet till Ahlgrena hammare upp. Vanligtvis ligger trähjulet under vattenytan och det är endast toppen av stenväggarna som sticker upp. Ett dolt kulturarv?

Foto: Maria Waldebrink.

Vill du veta mer?

Paraplyprojektet

Utförliga redovisningar av projekten och deras resultat finns i digitala slutrapporter som är under utarbetande 2017:

- Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt 2010-2016. Slutrapport.
- VaKul. Vattenförvaltning och kulturmiljö Västerhavets vattendistrikt. Slutrapport 2010-2016.

För båda projekten finns även slutrapporter enligt Havs- och vattenmyndighetens mall för "Särskilda åtgärdsprojekt (SÅP)" som huvudsakligen fokuserar på verksamhetsåren 2014-2016 och som innehåller många bilagor (Diarienummer hos Havs- och vattenmyndigheten: 4882-13 för VaKul i Västerhavets vattendistrikt, och 4958-13 för Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt). Här redogörs bland annat för projektens betydelse för att nå miljömålen och här listas de många samhällsnyttor som projekten resulterat i.

Paraplyprojektets rapporter ger en översikt över det arbete som bedrivits på de enskilda länsstyrelserna och redogör mer i detalj för de läns gemensamma aktiviteterna och de läns gemensamma resultaten. De innehåller även förteckningar över rapporter och andra produkter som tagits fram av respektive länsstyrelse.

För Södra Östersjöns vattendistrikt finns även resultat sammanställda i tidigare uppföljningsrapporter *Vad har vi gjort och hur har det gått?...* (2012) och *Hur gick det sen?...* (2015).

Dokumentation från projektets slutkonferens 2016 presenteras i en särskild rapport.

Rapporterna kommer att finnas tillgängliga på respektive länsstyrelses hemsida.

Dessutom finns en stor mängd internt material från projekten, exempelvis dokumentation från tvärssektoriella workshoppar och fältseminarier.

Mer information kan lämnas av Kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen i Kalmar län respektive Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Länsstyrelserna

För information om resultat och rapporter från de olika län som har medverkat i projekten, kontakta respektive länsstyrelses kulturmiljöenhet eller motsvarande.

De flesta nya kunskapsunderlag som har tagits fram inom projekten är digitalt tillgängliga på länsstyrelsernas hemsidor. Totalt handlar det om mer än ett hundratal nya underlag med värdefull kunskap om kulturmiljöer vid vattendrag.

Vi vill rikta ett stort tack till alla finansiärer, projektmedarbetare, föreningar, intresseorganisationer, fastighetsägare, med flera, som vi har haft kontakt med och som på olika sätt har bidragit till projekten och resultaten!

Ann-Katrin Larsson, Projektledare för VaKul i Västerhavets vattendistrikt, Kulturmiljöenheten vid Länsstyrelsen i Västra Götalands län, och

Coco Dederling, Projektledare för Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt, Kulturmiljöenheten vid Länsstyrelsen i Kalmar län.

På bilden syns vi mingla med "Vattenmannen och Speed" på Havs- och vattenforum i Göteborg 2016.

Länsstyrelserna

Blekinge, Gotlands, Hallands, Jönköpings, Kalmar, Kronobergs, Skåne, Värmlands, Västra Götalands, Örebro, Östergötlands län

Sjöar och vattendrag har haft en mycket stor historisk betydelse för människa och samhälle. Det har sjudit av liv, hårt arbete och olika verksamheter på vattenvägar, flottleder, vid vattenkvarnar, tvättstugor och fiskeplatser, och vid tusentals vattenkraftbaserade stora som små industrier. Spår har bevarats till vår tid och vattenkraften används fortfarande.

Dagens kulturmiljöer vittnar om historien. Många av dem är attraktiva boendemiljöer eller besöksmål. Men de historiska verksamheterna har också lett till problem för vandrande fiskar, biologisk mångfald och vattenkvalitet.

Det behövs åtgärder för att bevara och förbättra såväl vattenkvaliteten och naturmiljön som kulturmiljön. I åtgärdsarbetet i och vid vattendragen uppstår lätt krockar vilket ställer krav på kompromisser. Då behövs kunskapsunderlag för de intressen som berörs och ett gott samarbete.

Under åren 2010-2016 har elva länsstyrelser i två vattendistrikt i södra Sverige arbetat med att ta fram kunskapsunderlag för kulturmiljöer vid vattendrag och med att förbättra tvärssektoriella arbetssätt internt på myndigheterna. Det är sannolikt ett av Sveriges största och längsta samverkansprojekt som bedrivits mellan många länsstyrelser.

Här får du veta mer om arbetet, resultaten och var du hittar mer information.

Forsviks bruk i Västra Götalands län. Foto: Thomas Carlquist.